

УДК 811.161.2'373.21'374(049.32)

Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

САМОБУТНЄ «ОБЛИЧЧЯ» ОЙКОНІМІКОНУ ЗАПОРІЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ТА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

Доповідь О.П. Карпенко¹ знайомить нас з іще одним важливим складником масштабної і фундаментальної праці, яку готують ономасти Інституту української мови НАН України — «Історико-етимологічного словника ойконімів України», — словником ойконімів Запоріжжя. Тип словника визначив спрямування аналізу ойконімікону, принципи та критерії добору мовних фактів та їх пояснення. Означення *історико-етимологічний* указує на поєднання в такому словнику аналізу історії географічного об'єкта — населеного пункту — з історією його найменування та з етимологією конкретної назви (назв) — ойконіму (ойконімів). Принципово важливим для такої праці є окреслення координат досліджуваного регіону, з якого Ольга Петрівна й розпочала свою доповідь — виділення сучасної Запорізької області з історичного Запорізького краю та Дикого Поля. Складна й давня історія заселення цих теренів спонукає дослідника до міждисциплінарного підходу, ефективність і доказовість якого для власне мовознавчого, ономастичного, аналізу переконливо продемонструвала рецензована доповідь. У джерельній базі праці О.П. Карпенко не лише власне лінгвістичні, а й історичні, куль-

¹ Відгук про наукову доповідь О.П. Карпенко «Ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя: досвід укладання історико-етимологічного словника».

Цитування: Карпіловська Є.А. (2026). Самобутнє «обличчя» ойконімікону Запоріжжя: проблеми аналізу та лексикографування. *Українська мова*, 2 (98), 124—127.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

турологічні, соціологічні й краєзнавчі праці, адміністративні документи різного часу та призначення, що істотно впотужнили ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя.

Зайве, особливо в нинішніх умовах повномасштабної війни Росії проти України і тимчасової окупації російською армією частини території Запорізької області, доводити важливість збереження історичної та культурної пам'яті українців, утіленої в ойконіміконі цього регіону. Ми добре знаємо, як окупанти нещадно знищують на захоплених територіях будь-який слід українства. Праця Ольги Петрівни не лише зберігає назви, подає їхні історико-етимологічні портрети, а й закладає теоретичне та методологічне підґрунтя для відновлення самобутності ойконімного «обличчя» Запоріжжя, повернення назв, значущих для його української ідентичності та водночас етнічного й мовно-культурного розмаїття, об'єктивної, аргументованої історії розвитку цього регіону України.

Мої міркування зацікавленого читача-неономаста стосуються як деяких проаналізованих ойконімів, так і кола охоплених історичних і мовних фактів, їх пояснення. Принагідно також звертаю увагу шановної доповідачки на деякі застосовані терміни та зроблені висновки. Уважаю за необхідне підкреслити значення ономастичного матеріалу для всебічного й повноцінного вивчення лексики української мови, оскільки у власних назвах збереглися основи й моделі словотворення, утрачені в її сучасному загальному словниковому фонді.

1. О.П. Карпенко ґрунтовно в ретроспективі виконала історико-етимологічний аналіз іншомовних ойконімів різного походження і переконливо довела їхній повністю або частково калькований характер. Яскравим прикладом є така тюркська за походженням назва, як *Кінські Роздори*, або ж *Кінські Води*, Пологівського району (з татар. *Йилки(Йилка)су*) чи німецька *Кіривальд* — нинішнє с. *Вишнювате* в тому ж Пологівському районі. Обидва ці населені пункти на червень 2026 року перебувають під тимчасовою російською окупацією. Спираючись на документи, праці істориків та краєзнавців, Ольга Петрівна подала в ретроспективі мотиваційну картину виникнення сучасних назв через їх калькування ресурсами української мови. Зауважу, що таке припасування форми ойконіма до системи української мови з погляду дериватолога можна інколи трактувати дещо інакше, ніж запропонувала доповідачка. Наприклад, форму ойконіма *Вишнювате*, на мою думку, можна тлумачити не лише як просте зближення з українськими прикметниками із суфіксом **-уват(ий)/-юват(ий)** зі значенням неповноти вияву ознаки на зразок *рожеєуватий*, *синюватий*, як це пояснила Ольга Петрівна (с. 11 доп.), а і як асоціацію зі звучанням кінцевого німецькомовного компонента **-вальд** 'ліс, гай', оскільки прикметника *вишнюватий* немає в українському лексиконі. У зв'язку із цим не зовсім для мене зрозумілим став висновок авторки про те, що ойконім *Малий Вердер* (з нім. *Кляйнвердер*) не є калькою (с. 14 доп.). Так, це не повна калька, оскільки не перекладено компонент *Вердер* 'острів', але це напівкалька, проміжний результат процесу калькування німецької назви. До речі, гостроактуальною є сама

проблема доцільності калькування чи транслітерування або транскрибування іншомовних власних назв, яку сьогодні активно обговорюють українські мовознавці у зв'язку з посиленням українськоцентризму нашого лексикону, зокрема й ономастикону. Подивімося на такі неперекладені назви на географічній карті України, як *Токмак*, *Бахмут*, *Мелітополь* чи *Оксфорд*, *Тауер*, *Ньюкасл* на карті Великобританії. І пригадаймо іншу тенденцію — передавати у формі кальок, наприклад, важковимовні для українців імена індіанців Північної Америки, знайомі нам із романів Фенімора Купера чи Густава Емара, на зразок *Великий Змій* (і прототип цього імені в мові індіанців-могіканів *Чингачгук*).

2. Дуже важливими є роздуми Ольги Петрівни про критерії перейменування населених пунктів, повернення їм первинних або давніших назв. Важливість урахування етимонів назв, зокрема так званих меморіальних, вона переконливо продемонструвала на прикладі первісної назви міста *Запоріжжя* *Олександрівськ* або назви сучасного с. *Світле*, колишньої німецької колонії з назвою *Александрволь*. Однак мені здається, що над мотивацією вибору між назвою села *Святотроїцьке* і назвою *Ейхвальд* німецької колонії, на місці якої воно постало, варто ще поміркувати (с. 15 доп.). Так, уже немає німецької спільноти на цих теренах, як, можливо, ніколи не було тут дубового гаю, образ якого втілено в німецькій назві, але вважаю, що такий знак історичної пам'яті доцільно було б зберегти на географічній і мовній карті України як свідчення історії заселення, багатонаціональної палітри матеріальної і духовної культури Запоріжжя.

3. Неодноразово у своїй доповіді Ольга Петрівна згадала громаду менонітів, протестантів-анабаптистів, послідовників голландського проповідника Менно Симонса, що з'явилися в Україні на запрошення російської імперської влади наприкінці XVIII ст. для заселення її південних земель. Міркування про них у доповіді, на мою думку, потребують уточнень, бо, скажімо на сс. 2 і 8 доповіді, Ольга Петрівна в переліку назв — українських, німецьких, болгарських — подала й менонітські, а на с. 9 «значний пласт назв» позначила складним прикметником німецько-менонітські. Треба або уточнити, що йдеться про німецьку громаду з таким віросповіданням, або що йдеться про особливу не лише конфесійну, а й мовно-культурну спільноту вихідців із Голландії (Нідерландів).

4. Проблема німецьких колоній та їхніх назв на території нинішньої Запорізької області викликала моє окреме зацікавлення. Перше моє питання до Ольги Петрівни пов'язане з існуванням на цих теренах протягом десятиліття (1929—1939) єврейських національних районів, зокрема Новозлатопільського із центром у містечку Новозлатополі, нині село Малинівської сільської громади Пологівського району. Який слід залишили і чи залишили такі національні райони в ойконіміконі Запоріжжя, бо до 1945 року назва нинішнього села *Клинове* була *Ротендорф*, а с. *Фрайдор* перейменували на *Березівку* лише в 1965 році? Отже, чи всі назви були німецькими, бо згадані назви належать мові їдиш європейських, зокрема й українських, євреїв (ашкеназі), а не німецькій мові. Щоправда, нагадаю, мова їдиш на-

лежить до тієї ж германської групи мов індоєвропейської мовної родини і сформувалася на основі верхньонімецьких говорів.

5. І, нарешті, дозволю собі звернути увагу шановної доповідачки на термін *лексикалізація*, який вона вжила для пояснення способу творення назви *Кінсьководівка* (с. 5 доп.). Зауважу, що в українській дериватології від часів фундаментальної праці І.І. Ковалика «Вчення про словотвір» (перша частина — 1958 року, друга — 1961 року) спосіб словотворення на основі словосполучки за допомогою суфікса прийнято називати *складносуфіксальним*. Термін *лексикалізація* надто широкий, бо ним можна позначити результат будь-якого процесу перетворення на слово сполучки (аббревіації, графічного скорочення, осново- і словоскладання, зрощення, контамінації тощо) або складника слова (суфікса, префікса, кореня, основи).

З огляду на висловлене мої висновки про актуальність, наукову, культурну й соціальну значущість рецензованої доповіді О.П. Карпенко цілком закономірні. Це праця, яка не лише містить високопрофесійний, аргументований і переконливий аналіз широкої палітри важливих мовних фактів, уводить до наукового й культурного обігу матеріал, украй важливий для збереження та відновлення самобутності географічної і лінгвістичної карти України, а й закладає надійне теоретичне й методологічне підґрунтя для розв'язання невідкладних завдань державної мовної політики України.

Відгук отримано 05.04.2026

Відгук схвалено 26.05.2026

Відгук опубліковано 06.07.2026

Yevheniya Karpilovska, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: karpilovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1921-9021>

UNIQUE “FACE” OF OIKONYMICON
OF ZAPORIZHZHIA: PROBLEMS OF ANALYSIS
AND DICTIONARY COMPILING